

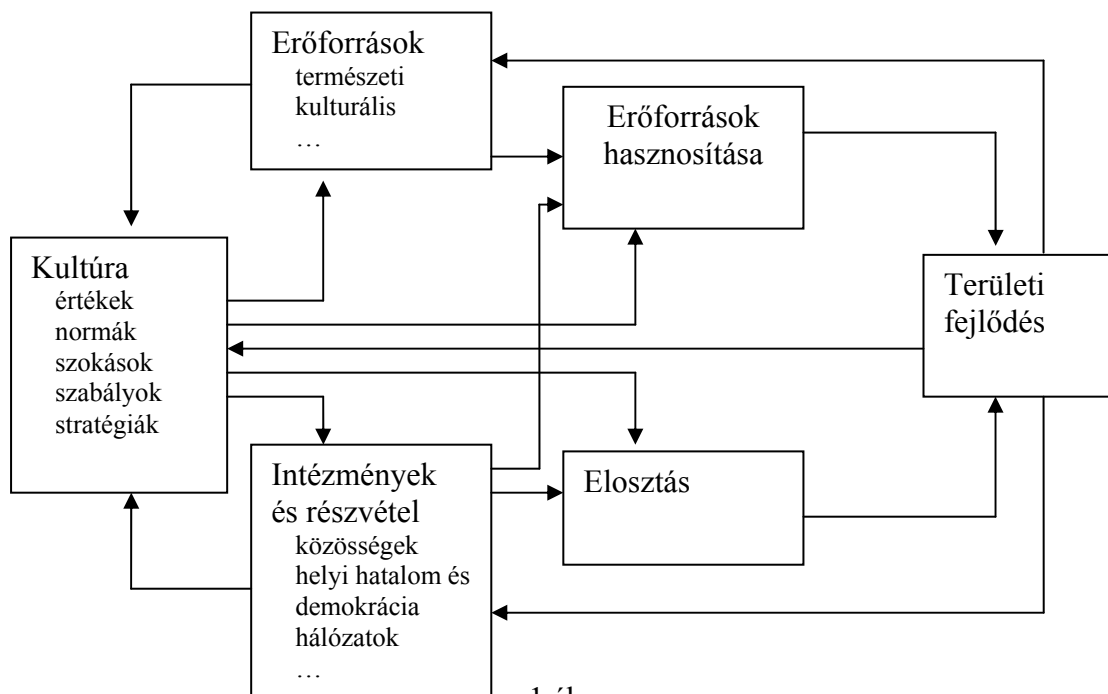
A természet, kultúra és részvétel alapú posztmodern fejlődés helyi társadalmi feltételei elmaradott rurális térségekben

Témavezető: G.Fekete Éva

Bevezetés: kutatási célok, hipotézis és módszerek

A területi fejlődés mozgatóerőinek megismerése a földrajz izgalmas kutatási területe. Ahhoz, hogy valamely térség egy adott korban lakosainak szükségleteit a korábbinál szélesebb spektrumban és több ember számára legyen képes kielégíteni (fejlődjön), szükséges, hogy: (1) legyen olyan adottsága, melyet a külvilág és a lakosok is értékesnek tartanak (társadalmi, gazdasági, természeti erőforrások); (2) rendelkezzenek a hasznosításhoz szükséges (szellemi és anyagi) feltételekkel; valamint (3) biztosítani tudják, hogy a hasznosítás mások – beleértve a jövő nemzedéket is – életlehetőségeit ne szűkítse. Ebben a megfogalmazásban nem csupán a „legyen”-en, hanem az „értéknek tekintésen” is hangsúly van. Így az értékeknek, mint az egyének vagy csoportok által a kívánatosról, a megfelelőről, a jóról vagy a rosszról vallott eszméknek az adottságok erőforrássá válásában kétségkívül szerepe van. Eltérő értékrendek mellett hasonló területi adottságok esetén is eltérő fejlődési utak bontakozhatnak ki. Így manapság pl. beszélhetünk modernizációs és posztmodern fejlődésről is. A két fejlődési út gyökeresen eltér egymástól. Az eltérésben meghatározó az értékekhez, saját természeti és kulturális örökséghez való viszonyulás. (G.Fekete 2009a)

A vidéki térségekben zajló változások megértésére és a vidékfejlesztés feltételrendszerének feltárására irányuló vizsgálatainkat három posztmodern érték: a természeti környezet fenntarthatósága, a kultúra és a társadalmi részvétel és ezeket magába foglaló modell elméleti-fogalmi keretei között végeztük (1.ábra).

1.ábra

A vizsgálat elméleti modellje

Kiinduló hipotézisként a vidéki térségek számára új lehetőségeket nyitó posztmodern fejlődés által megkövetelt képességek és a vidéki helyi társadalmak értékrendje és felkészültsége közötti szakadék létezését, valamint az értékváltásban a vidék városokhoz viszonyított

megkésetttségének a modernizációban különböző mértékben előrejutott földrajzi térségek szerinti függőségét fogalmaztuk meg.

A hipotézis igazolásához három magyarországi (Alföld, Felvidék, Dunántúl) és egy erdélyi nagytáj (Székelyföld) két-két kistájának településcsoportjaiban végeztünk statisztikai adatokon, helytörténeti forrásokon, a helyszínen végzett megfigyeléseken és interjúkon alapuló elemzéseket, valamint egy összesen 420 elemes kérdőíves lekérdezést. (G.Fekete-Lipták 2010) Empirikus vizsgálataink eredményei az alábbiak szerint összegezhetők:

1. A kultúra, mint az erőforrásokhoz való viszony és az erőforrások hasznosításának alakítója

A kultúra, mint az adott térségben jellemző értékek, szokások, normák és szabályok összessége a helyi fejlesztésben több szempontból is kulcsszerepet játszik. Az egyéni és közösségi döntések formálója és ennek következtében a területhasználat, a természethez való viszony, a közösségben való részvétel alakítója, a helyi stratégiák formálója és ezek által a helyi gazdasági és társadalmi fejlődés meghatározó tényezője. (G.Fekete 2010a)

1.1. A kultúra megjelenési formái és sajátosságai (megfigyelés)

A kultúra megjelenési formáiban, így (1) a tárgykultúrában, (2) a magatartáskultúrában, (3) a politikai kultúrában, (4) a szellemi kultúrában megfigyeléseink és interjúink alapján a vizsgált térségek között lényeges különbségeket nem mutattunk ki. A települések között nem nagytáji, vagy térségi hovatartozásuk, sokkal inkább urbanizáltságuk, vagy úgy is mondhatjuk, hogy modernizáltságuk, foka alapján tehetünk különbséget. A városoktól távolabbi, kevésbé modernizált településcsoportokban az épületek, az emberek közötti viszonyok, a családalapú társadalomszerveződés és hatalomgyakorlás, a hagyományok máig megőriztek tradicionális elemeket.

1.2. Tradicionális – modern – posztmodern értékek jelenléte a vidéki térségekben (kérdőíves megkérdezés eredményei)

Kérdőíves felmérésünkben (1) a lakókörnyezethez, (2) a munkához, (3) a fogyasztáshoz, (4) a hagyományokhoz és haladáshoz, (5) a társadalmi részvételhez kapcsolódó értékekre kérdeztünk rá. Az eredmények rámutattak, hogy bár a vizsgált falvakban, sőt a megkérdezett egyének értékrendjében tradicionális, modern és posztmodern értékek egyaránt kimutathatók, ezek kombinációja témakörönként, és azon belül is nemtől, életkortól, világlátottságtól, helyhez való kötődéstől függően változik.

A lakókörnyezet fizikai valójában a posztmodern értékek (esztétikai szépség, vidéki életmód sajátosságainak újraélesztése) például leginkább a nőkre és a világlátottabbakra, a befogadás és tolerancia pedig a legfiatalabbakra és legidősebbekre, az alacsony iskolai végzettségűekre és a gyengébb helyi kötődéssel rendelkezőkre jellemző. A helyi rokoni hálózatra legkevésbé a felsőfokú végzettségűek és a gyenge helyi kötődésűek tartanak igényt. Emellett a megkérdezett vidékiek 77%-a tradicionális falura emlékeztető lakókörnyezetben, 55%-a tradicionális falusi jellegű házban élne szívesen.

A munka tartalmában a szép létrehozása és a másokon segítség a fiatalabb, középfokú végzettségű nők számára fontosabb. A munkából származó jövedelem nagysága a munkavállalásban a legkevésbé fontos a középkorú, felsőfokú végzettségű és erősebb helyi kötődéssel bírók számára. A társadalmi nemek közötti munkamegosztás értékelésében a leginkább konzervatív értékrendet az alacsony iskolai végzettségű férfiak képviselik, míg a nemek közti esélyegyenlőséget a 30-as, felsőfokú végzettségű, gyenge világlátottsággal

rendelkező nők tartják leginkább fontosnak. A vidéki értékrendnek az emberléptékű keretek közötti, manuális munkát igénylő munkahelyek a leginkább megfelelők.

A fogyasztáshoz kapcsolódó értékek alapján egy nagyon is tudatos fogyasztói csoport rajzolódik ki, akiknek nem csak az ár számít, inkább vásárolnak drágábban, ha a minőség jobb, fontos az energiatakarékosság és kimagasló mértékben tartják fontosnak a helyi termékek előállítását és fogyasztását. Az összkép posztmodern értékeket valló fogyasztókra utal, ettől a körtől csupán hipermarketekben való vásárlást és az olcsóbb termékeket inkább preferáló fiatal és 50-59 év közötti, szakmunkás végzettségű, gyengébb világlátottságú nők különülnek el. A bevásárlás lehetséges helyeinek vizuális megjelenítése alapján felállított rangsorban is a posztmodern-jellegű üzlet került az élre, valamint magas pontszámot kapott a helyi piac is.

A hagyományokhoz és a haladáshoz való viszonyulás szerint a legfiatalabbak és a legidősebbek, a szakmunkások és az erős helyi kötődéssel rendelkezők értékrendje a leginkább modernizált. A posztmodern hagyományértékeléshez a felsőfokú végzettségűek és a leginkább világlátottak állnak a legközelebb.

A társadalmi kapcsolatok és részvétel alakulását befolyásoló értékekből az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a magasabb világlátottsággal és erősebb helyi kötődésekkel rendelkezők inkább az anyagiasságot, a képviselési demokráciát, alacsonyabb társadalmi részvételt és individualitást preferáló modern értékeket vallják, míg a magasabb társadalmi részvétel, a közösséghez tartozás értéként kezelése a felsőfokú végzettségűek és a közepes világlátottsággal és helyi kötődéssel rendelkezők körében a legerősebb.

Az egyes kultúra-elemekre kapott képet egymásra vetítve kirajzolódtak vizsgált térségeink kulturális profiljai. Eszerint Dél-Zalában, Zemplénben és a Duna-melléken a modern értékek az uralkodók, a Csereháton és a Nyárad-mentén jellemzők a tradicionális elemek, az Őrségben a legerősebbek a posztmodern értékek. A Nyikó-mente a tradicionálisból a modernbe való átmenetet poszt-modern elemekkel, a Homokhátság pedig a modernből a posztmodernbe való átmenetet reprezentálja. Ez a tipizálás képezte az alapját az erőforrások állapotára és hasznosítására vonatkozó vizsgálati eredményeink értékelésének.

1.3. A kultúraelemeket befolyásoló tényezők (társadalmi-gazdasági környezetelemzés)

A ma látható kultúra elemek alakulásában a vallási és etnikai sajátosságok érvényesülését, a földrajzi tájakhoz tartozás jelentőségét kevésbé, a korábbi társadalmi rétegződés örökségét, a centrumoktól való távolságot, a kontraszelektív elvándorlás következményeit, a gazdaság teljesítő képességét, a hálózatok szerepét és a helyi társadalmak nyitottságát viszont határozottan ki tudtuk mutatni.

2. A vidék erőforrásai (erőforrástérkép)

A vidék szerteágazó erőforrástérképéből kettő, a vidéki térségek posztmodern fejlődésében kulcsfontosságú elemet ragadtunk ki.

2.1. A vidéki térségek természeti erőforrásaikból adódó fejlődési potenciálja

A posztmodern gondolkodást a modernizáció és a csak anyagi érdekeket követő növekedés ártalmaival való szembesülés hívta életre. A természeti környezet tisztasága és annak megőrzése az egyik alapértékké vált. A természeti erőforrások döntő többségét magába foglaló vidék ily módon új esélyhez jutott. A globalizálódó gazdaság által is keresett „szükösségek” birtoklása megváltoztathatja versenypozícióikat és fejlődési energiákat jelenthet számukra. (G.Fekete 2008)

A posztmodern értékek között kiemelkedő táji-környezeti fenntarthatóság (a természeti környezet tisztasága, a táj és ember harmonikus együttélése, a fenntartható fejlődés) térben (és időben) változó helyzete három tényező szerint vizsgálható. A természeti környezet állapota (1), a lakosok környezethez való viszonya (2) és a természeti erőforrások hasznosítása (3) adta meg az elemzés dimenzióit.

Az a feltételezés, hogy a vidéki térségekben a természeti környezet állapota jobban megőrződött, mint az urbánus térségekben, csak bizonyos kitételekkel bizonyult igaznak.

A természetátalakítás foka a modernizációba, valamint a szocialista gazdálkodásba való bekapcsolódástól függően alakult.

A modernizáltabb vidéki lakosság környezettel kapcsolatos értékítéletét alapvetően az észlelt külső kereslet és minták formálják. Ezek közvetítésében a médiának, a világlátottságnak és a külső személyes kapcsolatoknak van szerepe. A településre állandó lakásra vagy hétvégi ház tulajdonosként betelepült városiak is hatással vannak a gondolkodásra. Az elmaradott térségekben a továbbélő tradicionális elemek is fellelhetők, erősítik a környezeti szemléletet. A tájhasználat régi tudása azonban csak nehezen jön elő.

2.2. A vidék kulturális erőforrásai

Szűkebb értelemben, a kultúra megőrzött tárgyasult és szellemi termékei a helyi fejlesztés kulturális erőforrásait képezik és mint ilyenek közvetlenül beépülhetnek a helyi gazdaságba. (G.Fekete 2011a)

Az épített kulturális örökség megőrzésében a modernizációból való kimaradás sokat segített. Anyagi források hiányában, a hagyományos lakóházak mellett a kúriák, kisebb kastélyok, uradalmi gazdasági épületek, templomok haranglábak is megúszták az átalakítást. Eredeti (18-19.századi) építészeti arculatuk fennmaradt, de a rendszerváltáskor többnyire romos állapotban leledtek. A rendszerváltást követően megélénkült helyi fejlesztés, majd az elinduló vidékfejlesztés keretében számos helyi épített érték felújítására sor került, ám funkciójuk nincs, vagy bizonytalan. Kivételt képeznek az egyházi és a privatizált, szállodaként vagy étteremként hasznosított régi épületek. (G.Fekete 2007)

A szellemi kulturális örökség fennmaradása nem csupán hagyománytiszteletből táplálkozhat, lehet, hogy egyszerűen csak nem volt újabb impulzus a saját kulturális produktum létrehozására. Ez a helyzet a tradicionális értékeket máig konzerváló térségekben. A modernizált térségekben az új, kevésbé helyhez kötött (tömeg)kultúra elsöpörte a régit és kitöltötte a teret. A posztmodernbe hajló értékeket bíró térségben a hagyományok újrakonstruálásának, új hagyományok teremtésének lehetünk tanúi. Ennek megnyilvánulási formái a növekvő számú fesztiválok, gasztronómiai események, az újra felfedezett tájtermékek. (Csatári et al 2007, G.Fekete 2011b)

3. A vidék intézményei és a társadalmi részvétel

A vidék intézményi struktúrájában minden térségben önkormányzati / állami dominanciát tapasztaltunk. Van, ahol az önkormányzat az egyetlen jogi személyiséggel és kiszámítható költségvetéssel rendelkező szervezet. A vállalkozói szektor általában hiányos. Kivételt képez a jó forgalmi helyzetű Nyikó-mente és a Homokhát relative sűrűbb vállalkozási szövete. A civil szervezetek száma a 90-es években ugrásszerűen megnőtt, néhány településen fontos településszervező erővé léptek elő.

Az új tudások, az átalakuló értékrendet tükröző viszonyok képződésében szükség van innovatív magra, ami függ a kultúraformálás és közvetítés szereplőinek jelenlététől. A vidéki iskolák, közművelődési intézmények – ott, ahol működnek – nem csupán a gyermekek

szocializációjának terepei, de a kultúraformálás fontos szereplői is. Hiányuk a Cserehát, a Duna-mellék és a Nyárad-mente gyengébb önszerveződő képességében erősen érezhető.

A hiányos üzleti és köz-intézményi struktúra nem képes a minden térségben legnyomasztóbb problémát, az alacsony foglalkoztatottságot kezelni és a differenciálódó helyi szükségleteket kielégíteni. Ezért felértékelődik a társadalmi részvétel egy sajátos formájának is tekinthető szociális gazdaság kialakulása és működése. A szociális gazdaságban alapvető civil szerveződésekhez és az önkéntes munkához a lakosok hozzáállása erősen eltérő. Az erdélyi térségekben a részvételre való hajlandóság erősebb. (G.Fekete 2010b)

4. Az erőforrások hasznosítása, beépítése a gazdaságba (stratégiaelemzés)

A tipikusan a helyi erőforrásokat hasznosító gazdasági tevékenységek közül a turizmusban, a helyi termékek (élelmiszerek és kézműves termékek) előállításában és értékesítésében, a kreatív iparban, valamint a szociális gazdaságban elindult törekvéseket és eredményeket elemeztük. (G.Fekete 2009b, 2011b) A vizsgált térségekben a fentiek közül a turizmushoz kapcsolódó kezdeményezések a legjellemzőbbek.

A megfogalmazott térségi stratégiák egyenetlen szakmai színvonalon kidolgozottak. A jövőkép általában csak implicit formában jelenik meg, a fejlesztési irányok – átvéve a vidékfejlesztés aktuális prioritásait – minden térségben hasonlóak. Az írott stratégiák között ugyan vannak alapjaiban modern és vannak alapjaiban posztmodern értékeken alapuló, de a megoszlás nem tükrözi a felmérésünk alapján kirajzolódó helyi értékrendeket. Jellemzően hiányoznak az önszerveződésre alapozott elképzelések. A finanszírozási tervek csakis a pályázati rendszerekre épülnek, onnan kívánják biztosítani a külső pénzügyi forrásokat.

A stratégiák megvalósításában változó eredményeket sikerült elérni. Ebben annak is szerepe lehet, hogy a stratégiák céljai és a helyi lakosok prioritásai, és főleg részvételi motivációi nem állnak egymással összhangban. A megkérdezettek 80%-a (a Nyárad-mentén több mint 90%-a) a mezőgazdálkodáson alapuló élelmiszer-előállításban látja a térség fejlődésének lehetőségét. A második helyen a tájfenntartás áll, majd a turizmus következik. A lehetőségek felismerése nem jár azonban együtt a potenciális fejlődési irányokban való részvételi szándékkal. A fejlődési irányokat elfogadóknak csak 50-60%-a szándékozik abba tevőlegesen is bekapcsolódni. A (posztmodern) fejlesztési célok elfogadottsága és a részvételi szándék is sokkal magasabb az Őrségben, a Zemplénben és Zalában – a kultúra elemeiben is a posztmodernhez közeli térségekben. A tradicionális értékekhez közelebb álló térségekben az elfogadottság közepes mértékű, a részvételi szándék azonban lényegesen alacsonyabb. A két alföldi térségben pedig a célok elfogadottsága és a részvételi szándék is alacsony.

A vidéki erőforrások hasznosításában kiemelt szerephez jutnak a nők. (G.Fekete 2009b)

5. Összegzés

Sikerült kimutatnunk, hogy a vidéki térségek számára feltáruló új lehetőségek kiaknázásának kulturális háttere térségenként eltérő mértékben adott. A nyitottabb térségekben – jellemzően külső hatásra – megjelentek a posztmodern kultúra elemei. A zárt térségekben pedig a tradicionális kultúra fennmaradt elemei nyújtanak alapot a posztmodernizációhoz. A nyitott és a zárt vidéki társadalmak kulturális sajátosságainak, erőforráskészletének és intézményi struktúráinak összehasonlítása segít megérteni a vidékfejlesztés stratégiáinak és eddigi eredményességének különbségeit. A vidék lehetséges fejlődési irányainak elfogadottsága és az azokhoz való kapcsolódási szándékok, valamint az erőforráskészlet és az azok hasznosításához szükséges képességek közötti – főként a zártabb térségekben jellemző - számottevő különbségek a fejlesztésben a motiválás és a kultúraközvetítés szerepére, valamint a differenciált, a nők szerepére odafigyelő vidékpolitika létjogosultságára világítanak rá.

Irodalom

Csatári B, G Fekete É, Farkas J, Osgyáni G, Baksa S. (2007): A környezet és a kultúra szerepe a vidéki változásokban. In: Banczerowski Jné, Koncz I, Baranyainé SzP, Szentpéteri J, Szemenyei I (szerk.) *Stratégiai kutatások 2006-2007: Kutatási jelentések: a Miniszterelnöki Hivatal és a Magyar Tudományos Akadémia közötti megállapodás keretében végzett stratégiai kutatások főbb eredményei*. Budapest: MTA, 2007. pp. 303-327.

G.Fekete É. (2007): A turizmus megjelenése és szerepe az aprófalvak funkcióváltásában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 4: (1) pp. 21-54.

G.Fekete É. (2008): A versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I, Lukovics M (szerk.) *Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében*. Szeged: JATEPress, pp. 130-152.

G.Fekete É. (2009a): Poszt-modern értékek a rurális térben - egy kutatás margójára. In: Pajtókné Tari Ilona, Tóth Antal (szerk.) *Változó Föld, változó társadalom, változó ismeretszerzés*. Eger, Magyarország, 2009.10.15-2009.10.17. Eszterházy Károly Főiskola, Földrajz Tanszék pp.322-329.

G.Fekete É. (2009b): The role of women in the development of rural areas in a post-socialist Hungary. *Analele Universității de Vest din Timișoara, GEOGRAFIE*, vol. XIX, pp. 27-38

G.Fekete É. 2010a: A kultúra funkciója a helyi stratégiákban. In Török József (szerk.) *Közművelődési Nyári Egyetem 1999-2008*. Válogatás a 10 év előadásaiból. Szeged: Csongrád Megyei Népművelők Egyesülete pp. 363-372.

G.Fekete Éva 2010b: Geographical aspects of social and solidarity economy. *Business Studies* 7. (2) pp. 47-59.

G.Fekete Éva 2011a: A kistérségi együttműködés terepe és szerepe a vidéki örökség védelmében és hasznosításában. In: *Örökségértékek és turizmusfejlesztés : Tokaj-hegyalja - Zemplén örökségértékei és az ezekre alapozható gazdaság-és turizmusfejlesztés témakörében szervezett tudományos szimpózium tanulmányai*. (Szerk: Dankó László) HU ISSN 2062-7262. Sárospatak : Sárospatak és Környéke Turizmusáért Egyesület, 2011. 323. (Zemplén Régió Fejlesztése Sorozat; 1.) Örökségértékek és turizmusfejlesztés (1.) (2011) (Sárospatak) pp. 174-184

G.Fekete Éva, Lipták Katalin (2010): Post-modern values and rural peripheries. In: Surd, V. – Zotic, V. – Alexandru D. E. (eds.): *Rural Space and Local Development*. The 4th International Conference. Bistrita, Romania, 2010.07.22 – 2010.07.25. Cluj Napoca: Presa Universitara Clujeana 114-115.